

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴԱՐԻԻ ԲԱՌԱՅԻՆ ԿԱԶՄԻ ՀԱՐՍՏԱՅՈՒՄԸ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋՈՅՈՎ

Ժամանակակից դարիի բառային կազմում նշանակալի տեղ են զբաղեցնում փոխառությունները, որոնք կարևոր դեր ունեն նրա զարգացման գործում: Դրանք հիմնականում վերաբերում են հասարակական, քաղաքական, սոցիալ-կենցաղային, գիտատեխնիկական, գիտակրթական, ռազմական, մշակութային բնագավառներին: Նրանց մի մասը արտացոլում է գյուղատնտեսության, արդյունաբերության, առողջապահության, դիվանագիտության ոլորտների երևույթներ: Առանձին խմբեր են կազմում բառ և բառակապակցություն տերմինները, որոնք արտահայտում են կենդանական և բուսական աշխարհների, մարդու մարմնի մասերի, ազգակցական կապերի, ինչպես նաև առանձին երևույթների հատկությունների ոլորտներին վերաբերող հասկացություններ:

Տարբեր բնույթի ու աստիճանի փոխառությունների մուտք գործելը դարի պայմանավորված է եղել Աֆղանստանում տիրող սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական իրավիճակով և տարբեր լեզուների կրողների հետ գրավոր ու անմիջական հաղորդակցման ուղիներով, տարբեր ժամանակներում նրանց տարբեր խավերի հետ անմիջական խոսակցական շփումների արդյունքում: Ավելին, տեղի է ունեցել ժողովրդախոսակցական լեզվի բառապաշարի գրականացում, որ արտահայտվել է ոչ միայն ոչ սեփական լեզվի բառերի փոխարինումով, այլև ժողովրդախոսակցական լեզվում գործածվող, սակայն կազմությամբ ոչ դարիատիպ բառերի գրականացումով՝ վերածելով դարիատիպ կաղապարների:

Դարիում հանդիպող փոխառությունները, որոնց հիմնական մասը կազմում են անմիջական փոխառություններ, ընդհանուր առմամբ պատկանում են ժամանակակից պարսկերեն, փուշտու, արաբերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, ռուսերեն, հնդկական և թյուրքական լեզուներին, որոնցից, բացառությամբ փուշտուի և դարիի, օգտվում է նաև պարսկերենը:

Ստորև ներկայացվում են դարիում գործածվող անմիջական փոխառությունները պարսկերենի համադրությամբ:

Փոխառություններ փուշտուից

Փուշտուի փոխառությունները դարիում կազմում են նրանում առկա անմիջական փոխառությունների նշանակալի մասը: Նրանք դասակարգվում են մի շարք խմբերի, որոնք արտացոլում են իրականության համապատասխան տարբեր բնագավառներ: Այդ բնագավառներից առավել տարածվածներն են՝

Հասարակական-քաղաքական ոլորտի հասկացություններ արտահայտող բառեր՝ (դարի և պարսկերեն լեզուներով բերվող օրինակները ներկայացվում են լատինատառ, դարի, պարսկերեն հերթականությամբ) bādār - sâheb «տեր»,

sramyāšt - helāl-e ahmar «Կարմիր կիսալուսին», šār-wālī - šahrdār «քաղաքապետարան», nandārtun - nemāyešgāh «ցուցահանդես» և այլն:

Իրավապահ կառույցների ոլորտին վերաբերող փոխառություններ՝ pahradār - pāsdār «պահապան», «հսկող», sāraendoy - ājdān «ոստիկան», sārenwālī - dādsetān «ղատախազ», sārenwālī - dādsetāni «ղատախազություն»:

Տեխնիկական բնագավառի հասկացություններ արտացոլող տերմիններ՝ bādi - otāq-e otomobil «թափք», patra - tasme «երկաթակապ», tēl-e xāk - naft «նավթ», čālān - roušan «միացած», šāwal - šāqul «ուղղալար» և այլն:

Գիտական և գիտակրթական բնագավառների տերմիններ՝ tōlana - farhangestān «ակադեմիա», pohend - dānā «գիտուն», pohenyāl - kāršenās «մասնագետ»:

Բուսական աշխարհին վերաբերող բառ - տերմիններ՝ ārqanj - ālu «սալոր», «շլոր», taratizak - šāhi «կոտեմ», suji - bolqur «սալիտակածալար», golpi - golkalam «ծաղկակաղամբ», moli - torob «բողկ», nask - adas «ոսպ» և այլն:

Կենդանական աշխարհին վերաբերող փոխառություններ՝ pārdam - zin «թամբ», pāru - pehen «զոմաղբ», «թրիք», jōk - zālu «տզրուկ», filmurq - buqalamun «հնդկահավ»:

Արհեստներին ու կենցաղային զբաղմունքներին վերաբերող փոխառություններ՝ pāwenda - māl-dār «անասնապահ», tarkāni - naǰǰār «փայտամշակում», dāki - nāmeresān «փոստատար», dōbi - lebāsšui «լվացք կատարող», yalagard - āvāre «թափառաշրջիկ»:

Առողջապահության բնագավառը ներկայացնող փոխառություններ՝ pēčkāri - tazriq «ներարկում», «սրսկում», rōqtun - bimārestān «հիվանդանոց», rōqtiyā - behdārī «առողջապահություն», durmaltun - dāru-xāne «դեղատուն», jwāndun - zendegi «կյանք», jizentun - zāyešgāh «ծննդատուն» և այլն:

Մարդու մարմնի մասերը անվանող փոխառություններ՝ bojolak - quzak «կոճ», tali- panje «թաթ», čakāk - pišāni «ճակատ», kelk - angošt «մատ», kōri - pāšne «կրունկ»:

Ազգակցական կապեր անվանող փոխառություններ՝ bāja - bājenāq «քենակալ», xosor - pedarzan «աներ», xosorbora - barādarzan «աներծազ», xiyāšna - xāharzan «քենի», xēloxatak - tāyefe «ազգուտակ» և այլն:

Ուզմական բնագավառին բնորոշ տերմիններ՝ urbandi - ātesbas «հրադադար», baryālay - fāteh «հաղթող», turan - sār-vān «կապիտան», degarman - sarhang dovom «փոխգնդապետ», dalgay - juxe «ջուկ», sarqana - sardaste «հրամանատար», qond - hang «զունդ», ferqa- laškar «դիվիզիա», kandak - gordān «զուևարտակ», lewā - tip «բրիգադա»:

Արվեստի ոլորտին վերաբերող բառ-տերմիններ՝ atan - raqs «պար», arqanun - org «երգեհոն», nandārī - teātr «թատրոն» և այլն:

Կենցաղի ոլորտին վերաբերող փոխառություններ՝ buryā - hasir «խսիր», tarpāl - brezent «բրեզենտ», takar - tasādof «վթար», tokri - sabad «զամբ»:

յուղ», *jāli* - *turi* «ցանց», «քող», *kermeč* - *brezent* «քրտեղեն», *walakun* - *kudakestān* «մանկապարտեզ»:

Երևույթների հասկանալիչներ անվանող բառեր՝ *parčaw-motevvaqef* «դադարեցված», *čāpāti* - *fāsed* «փչացած», *čati* - *bihude* «անիմաստ», *sotra* - *tamiz* «մաքուր», «անաղարտ», *gad* - *maxlut* «խառը», *gerang* - *sangin* «ծանր», *lōy* - *azim* «մեծ», «զխավոր» և այլն:

Փոխառություններ անգլերենից

XIX - XXդդ. ընթացքում Անգլիան նպատակ ունենալով շարժվել դեպի Միջին Ասիա, ձգտել է իր իշխանությունը հաստատել Աֆղանստանում և այն միացնել իր գաղութը դարձած Հնդկաստանին: Անգլիայի երկարատև ներկայությունը¹ Աֆղանստանում զգալի ազդեցություն է ունեցել ինչպես փուշտուի, այնպես էլ դարիի վրա՝ առավել չափով պայմանավորելով փոխառությունների հոսքը անգլերենից, մասամբ նոր հնդկական լեզուների միջոցով, մասնավորապես սինդհի լեզվից²: Անգլերենից փոխառությունները դարիում հիմնականում կազմում են քաղաքական, հասարակական, գիտական, տեխնիկական տերմիններ և հասկացություններ, կենցաղային բառեր, աշխարհագրական անուններ, տարվա ամիսների անվանումներ: Վ.Ջագրեբելին, անվանելով անգլերենի փոխառությունները անգլիաբանություններ (անգլիցիզմներ) վերագրում է նրանց գործածության ակտիվացումը հետևյալ երեք ժամանակահատվածներին³. ա. XIXդ. վերջից մինչև 1919թ. (Աֆղանստանի անկախության ձեռքբերումը, երբ Աբդուլ Ռահման խանի կողմից իրականացվում են զգալի բարեփոխություններ), բ. 1919թ. մինչև 1945թ., երբ երկիրն ապրում է սոցիալ-տնտեսական և մշակութային վերելք, գ. 1945թ. մինչև 1978թ. Ապրիլյան հեղաշրջումը, երբ Աֆղանստանում զարգանում է ֆաբրիկա-գործարանային արդյունաբերությունը, սկսում են իրականացվել մասնավոր կապիտալ ներդրումներ, ակտիվանում է արտաքին կապիտալի հոսքը դեպի երկիր: «Նշված ժամանակաշրջանում անգլիաբանությունները, որպես դարիի բառային կազմի բաղկացուցիչ մաս, ակտիվորեն սկսում են գործածվել մամուլում, ռադիոհաղորդումներում, ուսումնական ձեռնարկներում, տեղեկատվական հրատարակություններում, գեղարվեստական գրականության մեջ»⁴:

Ի լրումն Վ. Ջագրեբելու դարիում անգլիաբանությունների վերոհիշյալ դասակարգմանը, կարելի է նշել, որ Աֆղանստանի այսօրվա տնտեսության վերականգնման գործում ԱՄՆ-ի և անգլիալեզու այլ պետությունների ակտիվ մասնակցության արդյունքում անգլիաբանությունների գործածության ակտիվացումը լեզվում արդեն ապրում է իր նոր՝ չորրորդ շրջանը. երկրի հասարակական, քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքում տեղի ունեցող բարեփոխումների արդյունքում անգլերենից թափանցում են նորանոր փոխառություններ: Այս կարգի փոխառությունները դարիում ենթարկվել են որոշակի իմաստային փոփոխությունների՝ բառիմաստի ընդլայնման կամ նեղացման առումով⁵:

Ժամանակակից դարիում առկա անգլերենից փոխառությունները հիմնականում քաղաքական, ֆինանսատնտեսական, գիտատեխնիկական, գիտակրթա-

կան, ռազմական, դիվանագիտության բնագավառների ինչպես նաև կենցաղի, մշակույթի, սպորտի, մասնագիտությունների, զբաղմունքների և այլ ոլորտների հասկացություններ են: Դրանք փոխարինված են ներքին միջոցներով կամ այլալեզու փոխառություններով:

Հասարակական-քաղաքական բնագավառի փոխառություններ՝ pālisi - siysat «քաղաքականություն», prose - ravand «գործընթաց», tarmināl - sāxtemān-e forudgāh «օդանավակայանի շենք», desepilin - enzebāt «կարգապահություն», zon - houze «գոտի» (աշխ.), swiḥbōrd - markaz-e telefon «կոմուտատոր» (հեռախոսի), kāntin - bufe «բուֆետ», kalčār - farhang «մշակույթ», gawarnar - ostāndār «նահանգապետ» և այլն:

Գիտատեխնիկական բնագավառի փոխառություններ՝ espreng - fanar «զսպանակ», bāysekēl - dočarxe «հեծանիվ», brēk - tormoz «արգելակ», bōlit⁶-mohre «պնդօղակ», «հեղույս», petrōl⁷-benzin «բենզին», tēprikārdar-zabt-esout «մագնիսոճոխ», šāp-kārgāh «արտադրամաս», laudspiekar - bolandgu «բարձրախոս», mōtar - xodro «ավտոմոբիլ», nat - pič «պտուտակ»:

Գիտական և գիտակրթական բնագավառների հասկացություններ արտահայտող բառեր՝ ākādemoi - farhangestān «ակադեմիա», aditōriam - kelās-e dars «լսարան», sarwēy - tahqiq «հետազոտում», skāloršep - borsiye «արտերկրում ուսանելու իրավունք», lakrčār - soxanrāni «դասախոսություն», mētod - raveš «մեթոդ» և այլն:

Ֆինանսատնտեսական բնագավառի հասկացություններ արտահայտող փոխառություններ՝ enfelāsiyun - tavarrom «սղաճ», bānkōnt - eskenās «թղթադրամ», bel⁸-qabz «ստացական», krēdet - vām «վարկ», mārketeng - bāzāryābi «շուկայի որոնում»:

Կենցաղային ոլորտի հասկացություններ արտահայտող փոխառություններ՝ bōtal - botri «շիշ», pārsal - amānat-e posti «ծանրոց», segrētleytar - fandak «վառիչ», kānkrēt-e āheni - beton ārme⁹ «երկաթբետոն», kārgo - mahmule «ուղեբեռ», niktāyi - krāvāt «փողկապ» և այլն:

Ուզմական և դիվանագիտական ոլորտների հասկացություններ արտահայտող փոխառություններ՝ ālārm - ājir «տազմապ», fayr - tirandāzi «կրակոց», «հրածություն», kārtā-nāhiye dar šahr «թաղամաս քաղաքում», kamp - ordu «ճամբար»:

Առողջապահության ոլորտի հասկացություններ արտահայտող փոխառություններ՝ eksrēz- rādiogrāfi «ռենտգեն», terisāykal - vilčār «հաշմանդամների կառք», kōlerā - vabā «խոլերա», narseng - parastāri «բուժքույրություն» և այլն:

Մասնագիտություններ և կենցաղային այլ զբաղմունքներ արտահայտող փոխառություններ՝ aǰent - jāsus «լրտես», inǰenyār - mohandes «ինժեներ», teknišan - teknisian «տեխնիկ», kāndaktar - rahbar-e kor «խմբավար», «նվագավար», kelinar - šāgerd-e šufer «վարորդի օգնական», gōlkipar - goler «դարպասապահ», nars - parastār «բուժքույր»:

Մշակույթի և սպորտի ոլորտների հասկացություններ արտահայտող փոխա-

ռություններ՝ ārt - nonar «արվեստ», estej - saħne «բեմ», «բեմահարթակ», bokseng - boks «բռնցքամարտ», ĵemnāziam - sālon-e varzeš «մարզադահլիճ», rikārd - safhe-ye musiqi «ծայնապանակ» և այլն:

Երևույթների հատկանիշ արտահայտող փոխառություններ՝ dāynamik - moteharrek «շարժում», «դինամիկ», rāĵestari - sefāreši «պատվիրված» (նամակ), karakter - axlāq «բնավորություն», fayl - nākām «անհաջողակ», hārspāwar - asb boxār «ծիաուժ» և այլն:

Փոխառություններ ֆրանսերենից

Դարիում, ի տարբերություն պարսկերենի, ֆրանսերենի փոխառությունները զգալի քանակ չեն կազմում փոխառությունների ընդհանուր համակարգում: Դրանք հիմնականում արտահայտում են ինչպես գիտական, հասարակական-քաղաքական, ֆինանսատնտեսական, ռազմական և դիվանագիտության բնագավառներին վերաբերող հասկացություններ, այնպես էլ կենցաղային զանազան ոլորտներին պատկանող հասկացություններ: Օրինակ՝ antik - atiqe «անտիկվար իրեր», bālsun¹⁰ - kapsul «բալոն», dipu- anbār «պահեստ», šārjdāfeyr - kārdār «հավատարմատար», gārnizon - pādegān «կայազոր», lisa - dabirestān «միջնակարգ դպրոց» և այլն:

Փոխառություններ ռուսերենից

Աֆղանստանի և Կիևյան Ռուսիայի միջև առևտրական կապերը աշխուժացել են թաթար-մոնղոլների տիրապետության ժամանակաշրջանում: 1464թ. Մոսկվայի Մեծ իշխան Իվան Երրորդը Հերաթի (հյուսիսարևմտյան Աֆղանստան) Թեյ-մուլյան իշխան Աբու Սաիդի մոտ է ուղարկել Ռուսաստանի առաջին դեսպանին՝ այդ երկրների միջև ընդհատված դիվանագիտական հարաբերությունները վերա-հաստատելու և առևտրական ավանդական կապերը էլ ավելի աշխուժացնելու նպատակով:

Ռուսաստանի առևտրականների միջոցով Աֆղանստան են մուտք գործում տարբեր տեսակի ապրանքներ: Դեռևս XVդ. ռուս վաճառականները Աֆղանստանի տարածքով Հնդկաստան և Հիմաստան են տարել կաշի, մորթի, ծկնեղեն և տնայնագործական արտադրության զանազան ապրանքներ, այնտեղից էլ Ռուսաստան բերել մետաքս, բուրդ, պերճանքի իրեր և տարբեր տեսակի համեմունքներ¹¹: XIԻդ. 2-րդ կեսին զգալիորեն ընդլայնվում է Աֆղանստանի արտաքին առևտուրը Ռուսաստանի հետ՝ մեքենասարքավորումների և զանազան անհրաժեշտ կենցաղային ապրանքների ներմուծումը Ռուսաստանից և նրանց դիմաց տարբեր տեսակի կենցաղային իրերի և գյուղատնտեսական մթերքների արտահանումը Ռուսաստան¹²: Սկսած XXդ. սկզբներից ռուս-աֆղանական հարաբերությունների զգալի աշխուժացումը, հատկապես առևտրատնտեսական ոլորտում, նպաստեց ռուսերենից դարի փոխառություններին¹³: Այս տիպի բառերից կարելի է նշել՝ bagāj - mahmule «ուղեբեռ», patnūs - sini «սկուտեղ», parāxot - kešti-ye boxāri «ջերմանակ», čāynak - qurī «թեյնիկ»:

Դարին զգալիորեն հարստանում է ռուսերենից կատարած փոխառություններով հատկապես խորհրդա-աֆղանական հարաբերությունների պայմաններում. ռուսերենից մուտք են գործում դարի բառեր, բառ-տերմիններ գիտատեխնիկան, ֆինանսատնտեսական, գիտակրթական և այլ ոլորտներից, որոնք իրենց գործածությամբ, առանձին դեպքերում, խիստ տարբերվում են պատկերներում ընդունված ձևերից: Նման փոխառություններից կարելի է նշել. *atokruc* «մեքենայացված բեռնիչ», *palās* «աքցան», *taxnik* «տեխնիկա», *taxnikom* «տեխնիկում», *tobarkoloz* «թոքախտ», *stāj* «ստաժիրովկա», *šotka* «խոզանակ», *fārm* «ֆերմա», *karakterestik* «բնութագիր», *makroryān* «միկրոշրջան», *wāksin* «սերուցք», *weterenar* «ամասնաբուժ» և այլ բառեր, որոնց փոխարեն ժամանակակից պարսկերենում համապատասխանաբար գործածվում են՝ *bargir-e barqi*, *gāzambor*, *teknik*, *āmuzesgāh*, *sel*, *kārāmuzi*, *bros*, *morqdāri*, *moarrefināme*, *šahrak*, *serom*, *dāampezešk* ձևերը:

Փոխառություններ հնդկական լեզուներից

Աֆղանստանի և Հնդկաստանի ժողովուրդների երկարատև շփումները խոր ազդեցություն են թողել ինչպես փուշտուի, այնպես էլ դարիի վրա: Վերջիններիս բառային կազմերը հատկապես հարստացել են Մեծ մողոլների ժամանակաշրջանում, երբ արևելյան Աֆղանստանը գտնվում էր մուսուլմանական Հնդկաստանի իշխանության ներքո: Այդ ժամանակ դարին ոչ միայն ազդել է հնդկական լեզուների վրա, այլև զգալիորեն ազդվել է նրանցից և աստիճանաբար զատվել ու տարբերվել է Իրանում զարգացող պարսկերենից:

Հնդկական լեզուներից փոխառությունների զգալի մասը, մասնավորորպես՝ սինդիի լեզվից, փուշտու և դարի են ներթափանցել նաև ռոմանական, սլավոնական և գերմանական լեզուներից (հատկապես՝ անգլերենից)¹⁴: Այս փոխառություններից են՝

Կենցաղային ոլորտին վերաբերող բառեր՝ *baĵa* - *sāat* «ժամ», *ĉat* - *saqf* «առաստաղ», *ĉawkāt* - *qāb* «շրջանակ», *ĉawki* - *sandali* - «աթոռ», *kelkin* - *panjare* «լուսամուտ», *kampal* - *patu* «ծածկոց» (բրդյա), *kuka* - *mix* «մեխ» և այլն:

Հասարակական-քաղաքական բնագավառի հասկացություններ արտացոլող բառեր՝ *deysi* - *vatan* «հայրենիք», *sarkāri* - *doulati* «պետական»:

Ուղղական բնագավառին բնորոշ տերմիններ՝ *barĉa* - *neyze* «նիզակ», *tana* - *post-e marzbāni* «սահմանապահ կետ», *ĉawni* - *sarbāzĉāne* «զորանոց»:

Բուսաբանական բնագավառի փոխառություններ՝ *santara* - *nārengi* «մանդարին», *māĭta* - *porteqāl* «նարինջ», *morĉ* - *felfel* «տաքդեղ», *naryāl* - *nārgil* «կոկոս»:

Ջրազնունքներին և այլ բնագավառներին վերաբերող փոխառություններ՝ *banĵāra* - *attār* «նպարավաճառ», *lat* - *kotak* «ծեծ», *mēla* - *tafrih* «զբոսանք»:

Փոխառություններ քյուրքական լեզուներից

Մոնղոլների տիրապետության ժամանակաշրջանում (XIII-XVI դդ.) մոնղոլական և թյուրքական լեզուներից դարի են մուտք գործել կենցաղային և վարչակա-

ռավարման ոլորտի հասկացություններ արտահայտող անվանումներ, ինչպես նաև անասնապահական և որսորդական բնագավառներին վերաբերող բազմաթիվ բառեր¹⁵: Այս կարգի փոխառությունների թվին կարելի է դասել.

Հասարակական-քաղաքական բնագավառին բնորոշ բառեր՝ *ulus* - *mardom* «ժողովուրդ», *ulusi* - *mardomi* «ժողովրդական», *ilči* - *qāsed* «սուրհանդակ»:

Ուզգնական բնագավառի հասկացություններ արտահայտող բառեր՝ *ordu-arteš* «բանակ», *buluk* - *daste* «դասակ», *qešla* - *sarbāz-xāne* «զորանոց», *qamč'in* - *šallāq* «խարազան», «մտրակ» և այլն:

Գյուղատնտեսության բնագավառին վերաբերող փոխառություններ՝ *qorut* - *kašk* «չորքան», *qaraqol* - *qaragol* «կարակուլ», *qaimāq* - *xāme* «թավասեր»:

Ազգակցական կապերի անվանումներ՝ *āpa* - *ābji* «մեծ քույր», *yanga* - *arus* «հարս» (եղբոր կին) և այլն:

Կենցաղային ոլորտին վերաբերող բառեր՝ *pučāq* - *kārd* «դանակ», *takar* - *tasādof* «վթար», *tōi* - *vazn* «քաշ», «կշիռ», *tōy* - *arusi* «հարսանիք», *sājeq* - *ādāms* «ծամոն», «մաստակ», *qāt* - *lā* «շերտ», «ծալք»:

Հատկանիշներ անվանող բառեր՝ *tēz* - *tond* «արագ», *čatin* - *došvār* «դժվար», *čomlok-močāle* «ճմռված», «կծկված», *sāč* - *sefid* «սպիտակ», *kata* - *bozorg* «մեծ» և այլն:

Թյուրքական լեզուներից փոխառված բառերի զգալի մասը (*tōy*, *kata*, *yanga* և այլն) ուզբեկերեն է: Դարիում առկա են նաև գերմաներենից, պորտուգալերենից և իտալերենից փոխառություններ, որոնք փոխառությունների ընդհանուր համակարգում աննշան քանակ են կազմում: Այսպես, օրինակ՝ իտալերենից *malāryā* «մալարիա», գերմաներենից *fākultā* «ֆակուլտետ», *burs* «ուսանելու իրավունք արտասահմանում» և նման բառեր, որոնց փոխաբերն պարսկերենում կիրառվում են հետևյալ ձևերը՝ *mālāryā*, *dāneškade*, *borsiye*:

Միջնորդված փոխառություններ

Տարբեր լեզուներից դարիում հանդիպող փոխառություններն ուսումնասիրելիս պարզվում է, որ նրանում անմիջական փոխառություններից բացի առկա են նաև մեծ քանակ կազմող միջնորդված փոխառություններ, որոնք մեծամասնությամբ մուտք են գործել մամուլի և գրականության միջոցով, մասամբ էլ բանավոր հաղորդակցման արդյունքում՝ կրելով ինչպես դարիի, այնպես էլ միջնորդ լեզվի հնչյունական օրենքների ազդեցությունը: Միջնորդված փոխառությունները դարիում, որոնք փոխառությունների ընդհանուր համակարգում առանձին մաս են կազմում, մուտք են գործել հիմնականում չորս ուղիներով՝ պարսկերենից, փուլտուից, անգլերենից և հնդկական լեզուներից: Այս տեսակի փոխառությունները հիմնականում վերաբերում են քաղաքական, հասարակական, ֆինանսատնտեսական, գիտատեխնիկական, կրթական, ռազմական բնագավառներին: Նրանց զգալի մասը արտացոլում է կենցաղային, մշակութային, բուսական աշխարհի, գյուղատնտեսության, արդյունաբերության, առողջապահության, դիվանագիտության ոլորտներին:

Միջնորդված փոխառությունները, որոնք անցել են դարի փուլտուի միջոցով, հիմնականում հանդիսանում են մոնղոլերեն, իսկ վերջին շրջանում նաև ռուսերեն բառեր: Մոնղոլերենից փուլտուի միջոցով անցած փոխառությունների օրինակներն են հանդիսանում ordu «բանակ», ulus «ժողովուրդ», āleš «փոխանակում», mordār «կեղտոտ» բառերը, իսկ melišyā «միլիցիա» և melišyānar «միլիցիոներ» բառերը՝ ռուսերենից, որոնց փոխարեն պարսկերենում համապատասխանաբար օգտագործվում են arteš, mardom, tabdil, kasif, kalāntari, pāsebān բառ-միավորները և այլն:

Միջնորդված փոխառությունները, որոնք դարին փոխառել է նոր հնդկական լեզուներից, մասնավորապես, սինդհի լեզվից, մեծամասնությամբ հանդիսանում են անգլերենի, ֆրանսերենի, պորտուգալերենի և իտալերենի բառեր: Դրանց թվին են պատկանում, օրինակ՝ անգլերենի violin «ջութակ», workshop «արհեստանոց», veranda «պատշգամբ», dozen «դյուզին», dump truck «ինքնաթեռնաթափ մեքենա», locket «կանացի կրծքագարդ», lipstick «շրթներկ», lorry «բեռնատար մեքենա», number «համարանիշ», number plate «ավտոհամարանիշ», lord «լորդ» բառերը, որոնք անցել են դարիի բառակազմ հետևյալ ձևերով՝ waylōn, warakšāp, baranda, darjan, damtarak, lākat, labsirin, lāri, lambar, lambarpalit, lārd ձևերով: Պարսկերենում, բացառությամբ «ջութակ» բառի, որը գործածվում է նույն գրությամբ և հնչյունակազմով, մյուս բառերը համապատասխանաբար կիրառվում են kārgāh, bāikon, dujīn, kompresi, sanjāq-e sine, mātik, kyan ruj, kāmyon, nomre kyan šomāre, nomre-ye otomobil և lord ձևերով:

Ֆրանսերենի eau de cologne «օծանելիք», պորտուգալերեն lelao «աճուրդ», fita «ծապավեն» և իտալերենի fitil «քուղ» բառերը դարի են անցել koloniyā, čāns, lilām, fita, falita ձևերով, որոնց փոխարեն պարսկերենում համապատասխանաբար օգտագործվում են odokolon, harāj, navār, fetile բառերը:

Անգլերենի միջոցով դարի անցած փոխառությունները հիմնականում հանդիսանում են ֆրանսերենի, գերմաներենի բառեր: Օրինակ՝ ֆրանսերենի accident «վթար», balance «հաշվեկշիռ», bureau «բյուրո», cartouche «փամփուշտ», conserve «պահածո», chance «շանս», charge «լիցքավորում», culture «մշակույթ», port «նավահանգիստ», portrait «դիմանկար», prestige «արժանապատվություն», secetaire «քարտուղար», sciense «գիտություն», sort «տեսակ», tablette «հաք» բառերը անգլերենի միջոցով մուտք են գործել դարի հետևյալ ձևերով՝ aksidan, bilāns, buro, kārtus, kānserv, čāns, čārj, kalčar, port, pōrtreyt, parastj, sektar, sāyns, sōrt, tāblet, որոնց փոխարեն պարսկերենում համապատասխանաբար գործածվում են tāsadof, tarāznāme, daftar-e siāsi, fešang, konserv, šāns, šārj, farhang, bandar, portre, heysiyyat, monši, dāneš, no', qors բառ-միավորները և այլն:

Ավելացնենք, որ մի շարք փոխառություններ դարիում կիրառվում են ինչպես ֆրանսերեն, այնպես էլ անգլերեն տարբերակներով: Դրանցից կարելի է նշել, օրինակ՝ kaltur «մշակույթ», siāns «գիտություն», tāblet «հաք» և այլ բառերը:

Առանձին մաս են կազմում միջնորդված փոխառությունները պարսկերենից, որոնք ծագումով հանդիսանում են ինչպես պարսկերեն, արաբերեն, այնպես էլ ռուսերեն և ռոմանագերմանական լեզուների բառեր: Դրանցից կարելի է նշել, օրինակ՝ *enhesār* «մենաշնորհ», *e'tebār* «վստահություն», *ejlās* «նստաշրջան», *exterā* «գյուտ», *estesmār* «շահագործում», *en'etāf* «ձկնություն», *tabliq* «զովագոյ», *jamhuri* «հանրապետություն», *čašmandāz* «տեսարան», *hezbe* «կուսակցություն», *haqq-e ozviyyat-e hezb* «կուսակցական անդամավճար», *rāhpeymāi* «քայլարշավ», *gerdehamāi* «հավաք», *sariossair* «ճեպընթաց», *šōrā* «խորհուրդ», *ozv* «անդամ», *ozviyyat* «անդամություն», *avāyed* «եկամուտներ», *awdat* «վերադարձ», *kudeta* «հեղաշրջում», *moštarak* «բաժանորդ», *mašrutiiyyat* «սահմանադրություն», *nezām* «կարգեր», *yāddāšt* «դիվանագիտական նոտա», ռոմանագերմանական, սլավոնական լեզուների՝ *ātāša* «կցորդ», *otu* «արդուկ», *otumāt*, «ավտոմատ», *otumātik* «ավտոմատացված», *budja* «բյուջե», *bolšawik* «բոլշևիկ», *pārtizān* «պարտիզան», *pāsport* «անձնագիր», *porōgrām* «օրագիր», *piānō* «դաշնամուր», *tānk* «տանկ», *teror* «ահաբեկչություն», *tez* «դիսերտացիա», *trāfik* «երթևեկություն», *teori* «տեսություն», *diktāturi* «դիկտատուրա», *rejim* «կարգեր», *sāyz* «չափ», *seri* «սերիա», *samāvar* «ինքնաեռ», *seminār* «սեմինար», *semiškā*¹⁶ «արևածաղկի հատիկներ», *suxāri* «սուխարի», *sinemā* «կինո», *sinemāskop* «լայնէկրան կինոնկար», *super* «բարձրորակ», *super mārket* «հանրախանութ», *šešlik*¹⁷ «խորոված», *fāmil* «ընտանիք», *kolxōz* «կոլեկտիվ տնտեսություն», *koleksiyon* «հավաքածո», *keliše* «կիշե», *kelinik* «կլինիկա», *kudakestān* «մանկապարտեզ», *kulāk* «կուլակ», *kontrol* «հսկողություն», *loj* «օբյեկտ», *lisāns* «բակալավրիատ», *medāl* «մեդալ», *monši* «քարտուղար», *mikrōškōp* «մանրադիտակ», *not* «երաժշտական նոտա», *nešān* «շքանշան» բառերը և այլն:

Դարիում լայն գործածություն ունեն նաև պարսկերենի միջոցով արաբերենից փոխառած բառեր, որոնք լեզվում պահպանել են իրենց նախնական ծնը: Մինչդեռ Իրանում այդ նույն փոխառությունները ժամանակի ընթացքում մերժվել են, դրանց փոխարեն սկսել են գործածվել այլ կամ նորաստեղծ բառեր: Այսպես, օրինակ՝ *ehsāiya* - *āmār* «վիճակագրություն», *as'ār* - *arz* «արժույթ», *etfāiya* - *ātešnešāni* «հրշեջ», *barqi* - *simkeš* «էլեկտրիկ», *matbax* - *ašpazāne* «խոհանոց», *maslax*¹⁸-*koštārgāh*¹⁹ «սպանդանոց», *maktab* - *dabestān* «դպրոց», *maqbara-ārāmghāh* «դամբարան» և այլն:

Փոխառությունների առկայությունը որևէ լեզվում ամենից առաջ բխում է բացակա հասկացությունների կամ իրավությունների արտահայտման կարիքից, այլ լեզուներին բնորոշ, բայց փոխառու լեզվում գոյություն չունեցող միավորների արտահայտման անհրաժեշտությունից: Բայց անհարկի փոխառությունների օրեցօր աճը չի կարող խթանել լեզվի մաքրությանը, նրա բառային կազմի կատարելագործմանը, հատկապես, եթե այլ լեզուներից փոխառված բառերը կարելի է փոխարինել լեզվում վաղուց գոյություն ունեցող սեփական բառերով:

Դարիի և պարսկերենի բառային կազմերի համեմատական-համադրական քննության արդյունքները թույլ են տալիս արձանագրելու, որ ժամանակակից դա-

րիւմ ակտիվորեն կիրառվող փոխառյալ tēl-e xāk «նալթ», tēlkaši «յուղահանում», patlun «տաքատ», panja «պատառաքաղ», tahwildār «պահեստապետ», tahwilxāna «պահեստ», maktub «նամակ», matbaa «տպարան», ājandā «օրակարգ», but «կոշիկ» բառերը կարելի է փոխարինել պարսկերենի բառապաշարում վաղուց հաստատված հետևյալ naft, rouqankeši, šalvār, čangāl, anbārdār, anbāri, nāme, čāpxāne, dastur-e kār-e ruz, kafš բառերով և այլն:

Ժամանակի ընթացքում դարիի բառապաշարը համալրվելով բազմաթիվ նորակերտ ու նորագույն փոխառյալ բառերով, անխուսափելիորեն քաղել է իր համար անհրաժեշտ ու կենսունակը, ձևավորել է սեփական լեզվի բառային կազմի ինքնուրույն համակարգ: Պարսկերենի բառային կազմի հետ ունենալով զգալի քանակ կազմող ընդհանրություններ՝ ոչ միայն չի՝ նույնացել դրան, այլև հեռացել և անցել է զարգացման դանդաղ, բայց ինքնատիպ ուղի:

VREZH PARSADANIAN

THE VOCABULARY ENRICHMENT OF MODERN DARI BY MEANS OF BORROWINGS

The article presents the ways of vocabulary enrichment of modern Dari by means of direct and indirect borrowings from other languages.

Direct borrowings mostly belong to the Persian, Arabic, Pashto, English, Russian, French, Indian and Turkic languages.

The article also considers indirect borrowings the number of which is great in Dari. They have entered the language through mass media and literature and partly through communication.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Հղումներում պարսկերեն և դարի լեզուներով գրականությունը տրվում է անգլերեն գրությամբ)

1. Бабаходжаев М., Русско-афганские торгово-экономические отношения во второй половине 18- начале 20 в., Ташкент, 1965, с. 75.
2. Дорофеева Л., Язык фарси-Кабули, Москва, 1960, с. 69.
3. Загребельный В., Некоторые социологические аспекты проникновения англицизмов в дари, - Лексикология и грамматика восточных языков, ответ. редактор Н.А.Сыромятников, Москва, 1975, с.37.
4. Там же, с.7-8.
5. Хашимбеков Х., Проблема европеизмов в терминологии афганского дари, в кн. Индийская и иранская филология, - Вопросы лексики, Сборник статей Института востоковедения, ответ. редактор Н.Д.Дворяков, Москва, 1971, с. 124.
6. Բարսիթյան Ն., Հայերեն-անգլերեն բառարան, Երևան, «Մակմիլան Արմենիա», 2002, էջ 340:
7. Аракин. В., Сыгодская З., Ильин Н., Англо-русский словарь, изд. 10-ое, Москва, 1975, с. 534.

8. Անգլերեն-հայերեն բառարան, խմբագրությամբ Հ.Ա.Ասմանգուլյանի, Մ. Ի. Հովհաննիսյանի, Երևան, 2002, էջ 93:
9. Фархадян А., Карманный персидско-русский словарь, Москва, 1959, с. 100.
10. Словарь иностранных слов, издание 10-ое, , Москва, 1983, с. 69.
11. Арунова М., Из истории первых посольств на территории Афганистана (середина 15 в.- начало 19 в.), - Афганистан (Экономика, политика, история), Москва, 1984, с. 97.
12. Бабаходжаев М., Русско-афганские торгово-экономические отношения во второй половине 18- начале 20 в., с. 10-11.
13. Дорофеева Л., Язык фарси-Кабули, с. 68.
14. Там же, с. 66.
15. Там же, с. 67.
16. Anvari H., Farhange Bozoge Sokhan, Entesharate Sokhan, Tehran, 1382, jelde 5, s. 4252.
17. Лебедев К., Яцевич Л., Коноровский М., Русско-пушту-дари словарь, Москва, 1989, с. 743.
18. Там же, с. 73.
19. Dehkhoda A., Loghatnameye Dehkhoda, Entesharate Daneshgahe Tehran, 1373, jelde 11, s. 16178.